

FRYSLÂN

FOAR EN MEI

**DE MINSKEN
FAN FRYSLÂN**

**VERKIEZINGSPROGRAMMA
PROVINCIALE STATEN
2023-2027**

INLEIDING

'Fryslân is it bêste lân fan d'ierde'. Daar zijn we trots op. Als CDA zetten we ons in voor onze 650.000 inwoners van Fryslân die wonen in één van de 400 dorpen of in één van de elf steden.

Dé Fries bestaat volgens ons niet. Elke Fries is uniek, met zijn of haar eigen gaven en talenten geschapen. Of je nu op Vlieland woont, in Noardeast-Fryslân, een Stellingwerper bent of een echte stedeling uit Leeuwarden, hier geboren en getogen, of hier later bent komen wonen. In al die verscheidenheid bindt onze Friese cultuur, taal en het landschap ons.

Als CDA handelen wij vanuit een christelijk democratische overtuiging. Waarbij de kernwaarden "stean for de Mienskip" centraal staat. De menselijke maat, in verbinding, kansen voor een ieder en duurzaam handelen. We moeten een schild zijn voor de zwakkeren, betrouwbaar en transparant in onze besluitvorming. We beheren ons kostbare landschap en de schatkist goed voor de Fryske mienskip waarin iedereen verantwoordelijkheid draagt. *"Dy oerheid" dy bestiet net, dat binne wy meiinoar.'*

Fryslân is van oudsher hoofdzakelijk een agrarische provincie waar families het landschap, de economie, de dorpen en steden grotendeels hebben gevormd, net als onze taal, cultuur en ons landschap. Het hangt allemaal samen. We zien dat die provincie en die mienskip verandert. De bevolking vergrijsst, onze steden worden groter en de mienskip wordt meer divers. Vele transities komen, gevraagd en ongevraagd, op ons af. De gevolgen daarvan zullen Fryslân ook raken. Maar de oplossingen zullen juist hier vandaan komen! De wereld is continu in verandering. We weten daarom nu ook nog niet wat er op ons af komt.

Op het gebied van wonen, leefbaarheid, bereikbaarheid, energie, landbouw, natuur en techniek, maar ook in hoe we in Fryslân en Nederland met elkaar omgaan, zien we grote uitdagingen de komende jaren. Bij het vinden van oplossingen willen wij als CDA "het Friese" de ruimte geven. Het samen doen. We moeten niet *over* maar *met* betrokkenen spreken. Daarbij weten we dat we op dit moment geen blauwdruk kunnen neerleggen voor de komende jaren. We durven ons als CDA aan te passen aan veranderende omstandigheden.

Daar waar de provincie vooral gaat over de inrichting van de ruimte, en de discussie daarover, zien we aan de andere kant de zorg voor het 'nog mee kunnen doen' en de betaalbaarheid van het leven. Wij vinden dat we als CDA in de provincie een taak hebben om mensen die noodgedwongen afhaken bij wat de maatschappij en samenleving allemaal van ze verwacht, te helpen. Of het nu gaat om een betaalbare woning en energierekening, de investeringen in de transities, mee kunnen doen met verenigingen of mobiliteit. Daarbij zien we dat de democratie onder druk staat, desinformatie hoogtij viert en er een oorlog is op het Europese continent. Perspectief en vertrouwen is nodig. Perspectief bieden aan de mienskip, dat is mei sissen net te dwaan. Dat perspectief bieden, dat dogge wy foar, troch en mei #minskenfryslân!

GRONDBEGINSELEN

CDA Fryslân baseert zich op de christendemocratische grondbeginselen, met zorg voor elkaar als dragend uitgangspunt. Van oudsher houdt dat bij ons in dat we gespreide verantwoordelijkheid, rentmeesterschap, solidariteit en publieke gerechtigheid als kernwaarden hebben. Wat betekent dat?

- Dat we verantwoordelijk zijn voor onszelf en voor onze familie, vrienden en directe omgeving. Deze verantwoordelijkheid heeft betrekking op alle segmenten van de wereld waarin wij leven. De overheid zijn we met z'n allen.
- Onze provincie Fryslân moeten we bewaren, beschermen en ontwikkelen. We willen onze aarde goed doorgeven aan onze kinderen en kleinkinderen. Dat kun je met tijd, inzet en geld doen. Het geld op zichzelf moet nooit een doel zijn. Verantwoord omgaan met de provinciale middelen is ook rentmeesterschap.
- Verantwoordelijkheid dragen is één. Als je dat kunt maar niet wilt, dan mag je daar wat ons betreft best op aangesproken worden. Je leeft hier niet alleen voor jezelf! Maar soms wil je wel, maar kan je het simpelweg niet. In dat geval moeten we er als samenleving zijn voor mensen die het alleen niet (meer) aankunnen. Sociaal, financieel of met andere hulp. Solidariteit vraagt inzet van twee kanten. Verder dan alleen ik én als schild voor de zwakkeren.
- 'Laat je ja een ja zijn.' CDA Fryslân vindt dat de overheid betrouwbaar en controleerbaar moet zijn. Dus als je "ja" zegt, ook "ja" moet doen. Ook moet iedereen gelijk behandeld worden in gelijke situaties. Of, als dat niet gebeurt, duidelijk worden uitgelegd waarom niet. Duidelijk, transparant en controleerbaar.

Wil je meer weten over de CDA-kernwaarden en beginselen? Kijk dan op <https://www.cda.nl/standpunten/uitgangspunten>

UITDAGINGEN & AMBITIES

In ons verkiezingsprogramma lees je waar we aan willen werken, waar zorgen zitten maar juist ook waar we perspectief zien en kunnen bieden. Dat doen we aan de hand van zeven thema's. Thema's waar de provincie over gaat. Deze zijn:

1. Mienskip, wonen en de menselijke maat
2. Taal, cultuur en sport
3. Natuur, landschap en landbouw
4. Economie
5. Energie en klimaat
6. Infrastructuur
7. Financiën en bestuur

MIENSKIP, WONEN & DE MENSELIJKE MAAT

Een veilige en betaalbare plek om te wonen, een dorp of wijk waar de mienskip samen verantwoordelijkheid neemt en ruimte is voor eigen initiatief. Daar moeten we met elkaar voor zorgen. Nuchter nadenken over de effecten van overheidsbeleid is het advies aan de politiek. Wat voor impact heeft ons beleid op de mienskip? Daarover moet de provinciale besluitvorming transparant zijn. Daarbij moet specifiek rekening worden gehouden met het effect op de toekomst, voor onze kinderen en volgende generaties.

Zorgen voor elkaar is het belangrijkste in de samenleving. Verder kijken dan "de liberale ik" en uitgaan van "minder ik en meer wij". Dat is een maatschappelijke taak die we allen hebben en niet zomaar bij de overheid neer kunnen en moeten leggen. Juist die aandacht voor elkaar is wat de mienskip maakt.

Fryslân kent een grote vergrijzing waardoor betrokkenheid van vrijwilligers, zorg en voldoende arbeidskrachten op termijn onder druk komt te staan. Soms moet de overheid daarvoor een oplossing vinden. Hiervoor hebben we ook elkaar nodig. Het is daarom van belang dat we de studenten en starters in onze provincie behouden om ze een toekomst te bieden in onze provincie.

Wij staan voor:

- Een provincie met een goed voorzieningenniveau. Of het nu gaat om zorg (tand- en huisartsen, ziekenhuizen), wonen en winkels, onderwijs, buurthuizen of de toegang tot financiële diensten; de provincie moet zich hier, samen met de gemeenten, blijvend voor inzetten. Ook de aanwezigheid van politieposten in de provincie vraagt onze blijvende aandacht.
- Eén organisatie die het cement is tussen de verschillende dorps-, wijk- en mienskipsinitiatieven in samenspraak met [Doarpswurk](#) en het provinciale [Streekwurk](#). Daarbij kijken we wat het beste werkt. Een waardevol Doarpswurk versterkt de lokale dorps-, wijk- en mienskipsinitiatieven.
- Internationale solidariteit en naastenliefde. Wat inhoudt dat wij in Fryslân een goede opvang blijven regelen voor asielzoekers. Opvang moet naar aard en schaal met een goede spreiding over de provincie plaatsvinden. We pleiten bij de rijksoverheid voor een goede spreiding over het land.
- Voldoende en passende woningen in de provincie. Een nieuwe generatie moet in haar dorp of stad kunnen blijven wonen of elders een woning kunnen vinden. Er moet specifiek gebouwd worden voor jongeren, gezinnen en ouderen. Daarbij vinden wij voorrang voor dorpsbewoners bij nieuwbouw in hun omgeving van belang.

- Ons landschap wordt niet opgeofferd aan Vinex-wijken met tienduizenden woningen. We zetten gericht in op nieuwe leefbare wijken. Er kan geen sprake zijn van een verplichte koppeling van woningen in ruil voor wellicht een Lelylijn. We koesteren ons mooie natuurlijke landschap en zijn primair voor inbreiding voordat tot uitbreiding wordt overgegaan. Ook met demografische ontwikkelingen moet rekening gehouden worden.
- Het toestaan van creatieve oplossingen voor het tekort aan woningen. Wij denken hierbij aan meer ruimte voor gemeenten voor tijdelijke woningen, opdelen van grotere gebouwen, woningdelen enzovoort.
- Meer mogelijkheden voor het kopen van woningen door starters. De provincie gaat samen met private partijen en andere overheden initiatieven hiertoe steunen.
- Het promoten van de provincie Fryslân als aantrekkelijke woon- en werkprovincie om te zorgen dat bijvoorbeeld voldoende afgestudeerde (huis)artsen en vaklieden voor Fryslân kiezen. Er komt een actieplan om dat uit te voeren.
- Een versnelling van de Bloeizone-beweging met als doel ervoor te zorgen dat de inwoners van (vergrijzend) Fryslân gezond en vitaal ouder worden. In Friese dorpen, wijken en steden wordt gezamenlijk, van onderop, een gezondere en vitalere leefomgeving ontwikkeld.
- Ondersteuning van maatschappelijke initiatieven. Denk aan het verduurzamen van maatschappelijk vastgoed en ondersteuning van sport- en andere verenigingen. Investerings in de samenleving zijn niet alleen in geld uit te drukken. We kijken naar het maatschappelijk effect binnen de bestaande financiële middelen. Provinciale middelen inzetten voor het helpen bij transities, zoals de energietransitie, behoort tot de mogelijkheden.
- Ruimte voor mienskipszin en familiewaarden. Het overheidsbeleid in Fryslân moet ruimte bieden voor onze gewoonten en tradities en deze ook zo nodig beschermen.

TAAL, CULTUUR & SPORT

TAAL

De Friese taal is wettelijk verankerd in de 'Wet gebruik Friese Taal.' Onze inzet heeft er de afgelopen jaren toe geleid dat de Fries zich meer kan uiten in zijn of haar eigen taal. Er is ruimte gekomen voor uitingen, gebruik en herkenbaarheid van het Fries en de streektaalen zoals het Bildts, Stellingwerfs en verschillende soorten Stadsfries. Dit willen we doorzetten door:

- Mear Frysk yn iepenbiere romten.
- Eigen ûnderwiis-ynspeksje oer it Frysk.
- Troch it Ryk folsleine bekostiging fan ûnderwiis yn it Frysk.
- Frysk prate moat altyd mooglik wêze by rjochtbank en gerjochtshôf. De provinsje regelet dat de Fryske tolken probleemleas ynset wurde kinne as der ferlet fan is en ek fatsoenlik betelle wurde.
- Aktive ynset fan de provinsje by it ûntwikkeljen en honorearjen fan plannen om it lêzen yn it Frysk te stimulearjen.

CULTUUR

Veel inwoners van onze provincie spelen in toneelstukken in de winter, bij lepenloftspullen in de zomer, zijn podiumbouwer als vrijwilliger of maken beeldende kunst. Fryslân is gezegend met een grote hoeveelheid koren, brassbands en fanfares. Cultuur verbindt en maakt leefbaar. De provincie houdt de komende jaren méér aandacht en steun voor onze Fryske HaFaBra, de vele zangkoren en de korpsen. Deze zijn en blijven van wereldklasse en zijn het cement in onze samenleving. Ook het [NNO](#) hoort bij Fryslân en Noord-Nederland. Dit orkest is en blijft een verantwoordelijkheid van de drie noordelijke provincies.

Daarnaast hebben wij een grote museumdichtheid. Dit varieert van moderne kunst in Belvédère en Dr888 tot het unieke cultuurhistorische verleden in bijvoorbeeld Hindeloopen. Het CDA zet in op aandacht voor blijvende waarde en schoonheid en kunst. Zoals we dat in onze ogen verplicht zijn als erfenis van Culturele Hoofdstad 2018. Arcadia en andere culturele evenementen kunnen daaraan bijdragen. Hier kan ook de koppeling gemaakt worden met sportevenementen zoals de Giro d'Italia. We willen ook de komende jaren ruimte geven aan de koppeling van kunst en cultuur met inhoudelijke thema's, zoals we de afgelopen jaren bij o.a. '[Kening fan 'e greide](#)' hebben gedaan. Daarnaast willen we een actief beleid om het pluriforme mediabeleid in Fryslân te behouden en te versterken.

ELFSTEDENTOCHT

Misschien wel het icoon van de Friese cultuur en sport is de Elfstedentocht. In vele vormen en verschijningen zien we sportevenementen en ook toneelstukken. We blijven deze ontwikkelingen waar mogelijk steunen en blijven meedenken met innovaties die wellicht de tocht der tochten mogelijk maken. Dit zet Fryslân blijvend op de kaart.

JONGE MAKERS

Er zijn culturele activiteiten die niet gemist kunnen worden, omdat ze uniek van aard zijn en verbonden met Fryslân en daarnaast een grote impact hebben op talentontwikkeling. Jonge makers mogen gezien worden als een belangrijke stem van hun generatie. Ze moeten daarmee een plek hebben in het provinciaal cultuurbeleid evenals de Friese film- en popcultuur.

FESTIVALS

Wij zien festivals als belangrijke ontmoetingsplekken voor geïnteresseerden en zetten in op een festivalbeleid met ruimte voor afwisselende muziek- en cultuurstromen voor alle generaties. We vinden dat de organisatoren een belangrijke rol spelen bij de zorg voor het landschap. Dorpsfeesten en festivals mogen niet lijden onder nieuwe regels voor vergunningenbeleid en natuur. We vinden dorpsfeesten elementair voor de leefbaarheid van het platteland.

Wij staan voor:

- Een museumjaarkaart voor de basisschoolleerlingen. Zij mogen per jaar tien musea en/of voorstellingen bezoeken in onze provincie. De uitwerking hiervan stemmen we af met de scholen.
- Meer aandacht voor muziekonderwijs op scholen in buitenschoolse programma's.
- Een duidelijk en eenvoudiger proces bij het vergunningenbeleid voor evenementen.
- Het in stand houden van een fonds voor ticket- en garantiestellingen.

CULTUREEL ERFGOED

Het cultureel erfgoed van en in Fryslân is van grote waarde. De provincie staat er mede borg voor dat erfgoed goed wordt onderhouden. Daarbij stimuleert de provincie onder andere gemeenten om hun verantwoordelijkheid te nemen voor hun monumentenbeleid. Er ontbreekt nu een overkoepelend geheel in visie, beleid en in belangenvertegenwoordiging. Dat moet er, samen met gemeenten en belangengroepen, wel komen. Ook niet-fysiek cultureel erfgoed, zoals het carbidschieten en kaatsen, moeten behouden blijven.

SPORT

Het maatschappelijk en preventieve belang van sport is groot. Het is gezond, verbindt, voedt op, draagt met onze Friese varianten bij aan de eigenheid en cultuur en kan met (grote) evenementen bijdragen aan promotie van onze provincie. De afgelopen jaren heeft het CDA hier fors op ingezet. Onder andere het inclusief maken van de sport, voor ieder kind toegankelijk, is daarin van belang. Zo kan bijvoorbeeld ieder kind in Fryslân toegang houden tot zwembles in onze waterrijke provincie.

Wij staan voor:

- Breedtesport. Iedereen, en speciaal onze kinderen, verdient onze volle aandacht. [Sport Fryslân](#) moet daarin een belangrijke taak behouden en structureel gesteund worden.
- Het ondersteunen van sportverenigingen op het gebied van verduurzaming en organisatieontwikkeling.
- Het structureel ondersteunen van de Friese cultuursporten, zoals skûtsjesilen, keatsen, Frysk dammen, (school)schaatsen en fierljeppen. Het daagt kinderen uit zich gezond in te spannen, het vergroot de saamhorigheid en het draagt bij aan onze sportcultuurhistorie. Daarbij zoeken we ook naar verbindingen zoals bij een Fryske Olympiade.
- De verantwoordelijkheid voor [Thialf](#). Wij zien Thialf als een gezamenlijke verantwoordelijkheid van provincie, gemeente Heerenveen en rijksoverheid. Ieder

moet hierin een permanent aandeel nemen. De provincie blijft dat doen, maar houdt ook oog voor de belangen van de Elfstedenhal in Leeuwarden.

- Het ondersteunen van evenementen en initiatieven die specifiek aandacht geven aan sport en kinderen. Denk hierbij o.a. aan het schoolschaatsen, de initiatieven van de Sven Kramer Akademy, Zilveren bal en keatsen.
- Een financiële bijdrage aan de Giro. We krijgen de komende periode een grote Italiaanse wielertour in Fryslân: de Giro. Daaraan dragen we, samen met de deelnemende gemeenten en het bedrijfsleven financieel bij.

LANDBOUW, LANDSCHAP & NATUUR

De aarde is niet van ons, we moeten daar goed voor zorgen. We zijn de rentmeesters voor de volgende generaties. We vragen veel van de aarde. De zogenaamde '[Earth Overshoot Day](#)' (de dag van het jaar dat we alle grondstoffen gebruikt hebben die de aarde in een jaar voort kan brengen) is ieder jaar een beetje eerder. Dit betekent letterlijk dat we 'op de pof leven'. We ervaren daar dan ook de gevolgen van: een steeds groter tekort aan grondstoffen, extreme klimaatverschuivingen en een afnemende biodiversiteit.

NATUURBEHEER

Zorg voor de ecologische waarden van Fryslân en economische groei hoeven elkaar niet te bijten en moeten in balans zijn. Een natuurinclusieve economie in het algemeen en natuurinclusieve landbouw in het bijzonder zijn wegen naar de toekomst. Daarin erkent het CDA dat onze boeren de beste natuurbeheerders zijn. Al generaties lang. Op vele plekken in Fryslân werd al aan agrarisch natuurbeheer gedaan voordat in Nederland het woord bestond. Agrariërs zijn nog steeds de grootste natuurbeheerders, maar worden daar niet gelijkwaardig voor beloond. Wij willen werken aan een eerlijke en langjarige beloning voor onze agrarische natuurbeheerders die vergelijkbaar is met de waardering voor het regulier natuurbeheer. Veel boeren, tuinders en vissers hebben een familiebedrijf, dat van generatie op generatie wordt doorgegeven. Ze weten als geen ander betekenis te geven aan het woord rentmeesterschap doordat ze niet gestuurd worden door korte termijnrendement.

Landbouw is voor Fryslân van cruciaal belang. Het zit niet alleen in ons DNA, cultuur en landschap, het is ook een belangrijk onderdeel van de economische agenda van Fryslân. De ontwikkeling tot de beste landbouwsector in de wereld danken we aan de kennis, het ondernemerschap en innovatiekracht van de landbouw en de aanverwante sectoren. Deze kennis en innovaties worden ook gebruikt door agrariërs elders in de wereld. Deze willen wij als CDA blijvend stimuleren, voor mienskip, milieu en economie.

FRIESE AANPAK

De basis is dat landbouw altijd een integraal onderdeel uitmaakt van de samenleving. Opgaven kunnen alleen vanuit een bredere en integrale aanpak worden gerealiseerd. Gebiedsgericht werken is daarbij een uitgangspunt. Wij kiezen daarmee voor een heldere strategische agenda voor de landbouw. Doelmaatregelen voor de lange termijn bepalen de milieugebruiksruimte voor de landbouw, inclusief limieten op fosfaat en stikstofemissies. Wij stimuleren de sector om zelf met plannen te komen om deze doelen te realiseren en steunen daarbij de Friese aanpak om samen in gesprek met de sector tot invulling te komen. De plannen vragen om inspanningen van de hele keten: van boeren, verwerkers van agrarische producten en andere partners in de keten. Daar waar we dit provinciaal kunnen steunen, doen we dat.

Wij faciliteren de modernisering en innovatie van de veehouderij. Het is belangrijk dat de sector zelf deze innovatie omarmt om de duurzaamheidsdoelen te behalen. Ook hier moeten overheid en ketenpartners bijdragen om de transformatie van deze belangrijke economische sector mogelijk te maken. Boeren kunnen dit niet alleen. Als CDA steunen we de [Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw](#) en sturen op ruimte in de regels.

Ook de Friese boeren leveren een bijdrage aan de stikstofreductie. Boeren die vrijwillig stoppen worden hiervoor gecompenseerd. Wij zijn tegen onteigening. Gebiedsontwikkelingen moeten in onderling vertrouwen en gedragen door de mienskip tot stand komen. We willen de bestaande budgetten voor uitkoopregelingen ook openstellen voor verduurzaming van de stallen en productiemethoden, als daarmee voor hetzelfde geld aantoonbaar betere resultaten kunnen worden geboekt.

HET LAND

Wij willen een beschermde status voor vitale landbouwgronden om de toekomst van de landbouw en de voedselzekerheid veilig te stellen. In de nieuwe Nota Ruimte worden ontwikkelgebieden voor de landbouw aangewezen in een goede balans met de ruimte voor natuur, wonen en recreatie.

Door het verdwijnen van de veenlaag ontstaat CO₂-uitstoot. De bodemdaling in het veenweidegebied leidt in het hele land tot schade aan huizen, gebouwen, wegen en landbouwgronden. Als CDA pleiten we voor een meerjarig programma waarbij onderzoek en praktijk aan elkaar worden verbonden. Leren door te zien en te ervaren. Samen met Wetterskip Fryslân willen we werken aan een lerende omgeving waarin de praktijkkennis en innovatie een prominente plek innemen. Wij willen een effectief pakket van maatregelen om de bodemdaling tegen te gaan met behoud van perspectief voor landbouw in deze gebieden.

DE WOLF

De wolf hoort niet thuis in Fryslân. Het CDA zet zich in om van het Rijk ruimte te krijgen om de wolf te mogen bejagen.

RUIMTELIJKE ONTWIKKELING

De kwaliteit van ons Friese landschap willen we behouden. Daarvoor hebben we aandacht gevraagd in onze provinciale omgevingsvisie die richtinggevend is voor de nadere uitwerking van de Omgevingswet. Grootschalige industrie, passend bij onze economische clusters, willen we in principe blijven centreren in onze stedelijke centra als Leeuwarden en de A7-zone (Sneek, Drachten, Joure, Heerenveen). Grote datacentra in ons landschap zijn niet welkom. Logistieke hubs centreren we zoveel mogelijk in Heerenveen. We willen geen grote 'distributieboxen' in ons landschap.

Wij staan voor:

- Het samen met onze boeren behouden en beschermen van ons unieke landschap.
- Het bevorderen van de participatie van boeren in duurzaam landschaps- en natuurbeheer en hen daarvoor langjarig belonen.
- Geen zonneparken op agrarische grond, tenzij daar een groot maatschappelijk draagvlak voor is.
- Voorkeur geven aan mienshipsplannen waar natuur, landbouw, mienskip, energie en andere uitdagingen samenkomen. Een goed voorbeeld is [Natuur mei de Mienskip](#) en het 'Bio-HUB Biogas Network Systeem' rond de Haskerveenpolder waar zestien boeren samenwerken aan een toekomstbestendige omgeving.
- Het ondersteunen van coöperatieve vormen van samenwerking tussen boeren, burgers en overheid.
- Het steunen van ontwikkelingen van 'nieuwe vormen van landbouw en ondernemerschap', zoals de teelt van hennep, vlas, wol, eiwitgewassen, lisdodde en biobased materialen.
- Een heldere strategische agenda voor de landbouw waarbij gebiedsgericht werken uitgangspunt is.

- Ons uitspreken tegen onteigening. De bestaande budgetten voor uitkoopregelingen moeten ook gelden voor verduurzaming van stallen en productiemethoden als daarmee betere resultaten worden geboekt. Hiervoor zoeken we actief het gesprek met o,a, de [Agrarische Jongeren Fryslân](#) (de toekomst), [LTO](#), en het [Kollektivenberied Fryslân](#).
- Programma's gericht op duurzame landbouwpraktijken worden speerpunt binnen het beleid.
- Het aanwijzen van ontwikkelgebieden voor de landbouw die in balans zijn met de ruimte voor natuur, wonen en recreatie in de nieuwe Nota Ruimte.
- Het inzetten op een effectief pakket van maatregelen om de bodemdaling in veenweidegebieden tegen te gaan met behoud van perspectief voor landbouw.
- Behoud van ons mooie IJsselmeer en onze mooie Waddenzee.
- We zijn tegen mogelijke zandwinningsplannen.
- Wij zijn tegen het aanwijzen van nieuwe natuur- en Natura 2000-gebieden. Niet alles hoeft een stempel of een hek eromheen. Wel kijken we naar de mogelijkheden om meer ruimte voor biodiversiteit te creëren in overleg met landeigenaren.

ECONOMIE

De regionale economie is één van de kerntaken van de provincie Fryslân. Economie komt van het Griekse woord Oikos, wat onder andere betekent: wonen, huishouding, samenleven. Onderwijs, werkgevers, werknemers, gemeenten en waterschappen werken samen aan de versterking van economische factoren die invloed hebben op ons leven. Het Friese MKB is de kurk waar onze economie op drijft. Het brengt werk, innovatie maar ook brood op de plank. Daarop zijn wij als CDA trots. We zien ook meer en meer dat het MKB getroffen wordt door crises die grote impact hebben. De impact van de coronapandemie en de energiecrisis vragen om actieve steunmaatregelen vanuit de provincie voor het MKB.

De kernwaarden van solidariteit en gespreide verantwoordelijkheid vertalen wij in verbinding en kansen voor iedereen. Elke inwoner van Fryslân moet de kans hebben om zich te ontwikkelen en perspectief te hebben in Fryslân. Van kleuter tot PhDstudent, van praktijkschool naar werk. Daarbij hoort passend onderwijs, werk en een fijne woonomgeving met voorzieningen. In deze veranderende wereld ontstaat er vaak afstand tussen platteland en stad, tussen jong en oud of tussen de inwoner van Fryslân en de overheid. Verschillen tussen mensen en regio's geven Fryslân kleur. Maar verbinding en kansen voor elke inwoner van Fryslân verkleinen de afstand en zorgen voor een gezonde economie. Fryslân is relevant om te vestigen of te blijven als bedrijf. Onze beroepsbevolking is vakbekwaam en er heerst een goede arbeidsethos waarbij geldt: 'afspraak is afspraak.'

CIRCULAIRE ECONOMIE

We staan voor een circulaire economie en zetten daar met ons provinciaal beleid blijvend op in. In een circulaire economie worden kringlopen gesloten en gebruik gemaakt van hernieuwbare energie. Binnen het Friese ecosysteem focussen we op 5 clusters: Watertechnologie, AgriFood, Hightechsystems & materials, Maritieme technologie en Circulaire economie. Binnen deze, in het [Innovatie Pact Fryslân](#) vastgestelde clusters, blijven we investeren in de ontwikkeling hiervan en de campussen die zich hiermee bezig houden. Alle campussen samen vormen [Campus Fryslân](#), waarin we als provincie de plek zijn voor innovaties van de toekomst. In het verlengde daarvan ondersteunen we de verdere ontwikkeling van de [Universiteit van het Noorden](#) waarin MBO, HBO en WO samenwerken.

RETAIL

De [Friese Retail-aanpak](#) was een groot succes. We zien ontwikkelpunten voor de komende jaren. Samen met het Fries centrumnetwerk willen we hier een vervolg aan geven. Onder andere door middel van projecten als [de Nieuwe Winkelstraat](#). Bovenal steunen we de planontwikkeling en stellen we geld beschikbaar voor de uitvoering ervan om onze centra te ondersteunen. We willen de retailvouchers behouden. Het verkrijgen ervan moet eenvoudiger.

GASTVRIJHEIDSECONOMIE

De recreatie, toerisme en horeca vormen samen de Friese [gastvrijheidseconomie](#). Deze sectoren dragen niet alleen steeds meer bij in financiële zin, maar ook aan een prettige en gezonde woon- en leefomgeving. De [gastvrijheidseconomie](#) is er niet enkel voor de toerist, maar zorgt voor leefbaarheid en welzijn van alle inwoners van Fryslân. Daarnaast kan de gastvrijheidssector een rol spelen bij blijvende leefbaarheid, biodiversiteit,

energietransitie, behoud van cultureel erfgoed, circulariteit, betere maar duurzamere mobiliteit, sociale cohesie en ruimtelijke ontwikkeling.

Onze Wadden zijn een echte parel en niet voor niets UNESCO werelderfgoed. In het [Fries Programma Waddenkust](#) worden thema's zoals leefbaarheid & krimp, landbouw & verzilting, waterveiligheid & klimaat en recreatie & toerisme aangepakt. Het CDA wil voortzetting van dit programma waarmee de hele Friese waddenkust een aantrekkelijk gebied blijft voor inwoners en toeristen.

Wij staan voor:

- Projecten in relatie tot arbeidsmarkt en ontwikkeling staan in het teken van 'leven lang ontwikkelen'.
- Herwaardering van het vakmanschap door actieve steun voor het Middelbaar- en Hoger Onderwijs Akkoord (MHOAF).
- Het actief ondersteunen van de populariteit voor het (V)MBO en HBO in de techniek en bouw.
- Versterken van menselijk kapitaal door gerichte keuzes in de kennisagenda die aansluiten bij de ambities van Fryslân op het gebied van water, Agri&Food, Recreatie en Toerisme, Innovatie Cluster Drachten (ICD) en Maritiem. Daarom maken we, samen met deze clusters, voor al deze sectoren een investerings- en arbeidsmarktplan.
- Meerjarige financiële ondersteuning van de provincie voor het Innovatiepact Fryslân. Het beleid wordt bij het IPF gemaakt door de leden die een vertegenwoordiging zijn van ondernemers, onderwijsinstellingen en overheden. Daarnaast wordt het aanjagen en ontwikkelen van de vijf economische speerpunten hier vorm gegeven.
- ICT/robotica vanaf de basisschool (naar Ests model). Focus op innovatie en onderzoek voor vernieuwing maar ook om banen op verschillende niveaus in Fryslân te houden.
- 1.000 talenten naar Fryslân. Naast het behouden en opleiden van onze jongeren zetten we ook in op:
 - Internationaal talent aantrekken met onder andere een internationale school (po en vo).
 - Duurzame en innovatieve bedrijven blijvend interesseren voor Fryslân als vestigingsplaats. Actieve deelname in bedrijfs promotie in binnen- en buitenland.
- Van vacature naar talent (bedrijven als talentnetwerken, bijvoorbeeld programma Talenten van Morgen).
- Actieve deelname van de provincie in bestuur en financieel van de [Arbeidsmarktregio Fryslân Werkt!](#) De provincie stemt haar arbeidsmarktbeleid daarop af. We tuigen daar geen eigen instrumenten en organisaties voor op.
- Het stroomlijnen van subsidies en vergunningen. Meer afstemming tussen overheden en gezamenlijk optrekken.
- Structurele financiering van [Wetsus](#).
- Structurele financiering van het [Innovatiecluster Drachten](#).
- Het ondersteunen van de ontwikkelingen van de [Media Innovatie Campus](#) in Leeuwarden.
- Eén Fries ondernemersloket samen met de andere Friese overheden. Dat is nu teveel verdeeld per onderwerp, gemeente en vraag. Dat kan en moet beter. Ook gaan we verkennen of er op Friese schaal één economische beleidsafdeling kan komen.

- Onderzoek om twee maanden vrij reizen met het OV in de zomer in heel Fryslân voor toerist en inwoners mogelijk te maken.
- Het promoten van de provincie als geheel.
- De financiering van de promotie van Fryslân vraagt een eenduidige aanpak binnen de hele provincie.
- Structurele financiering van [Gastvrij Fryslân](#).

ENERGIE & KLIMAAT

De energietransitie is een complexe opgave. Het CDA wil dat iedere burger in Fryslân toegang heeft tot betaalbare, betrouwbare en duurzaam opgewekte energie en warmte. Door ons in te zetten voor een schonere, gezondere en groenere omgeving kunnen wij een betekenisvolle en zichtbare bijdrage leveren aan een duurzame samenleving. Een sociale samenleving met ecologisch en economisch evenwicht.

Al jaren wordt er gas en zout gewonnen in Fryslân. Als CDA Fryslân zijn wij daar tegen. De rijksoverheid beslist hier echter over. Ons landschap, in het bijzonder de Waddenzee, moet beschermd worden. Wij vinden dat de rijksoverheid over die revenuen een significant bedrag moet uitkeren aan Fryslân, ook over de afgelopen decennia. De provincie en betrokken gemeenten mogen zelf weten op welke manier ze dat geld voor de mienskip inzetten. Wij zien hier kansen om die middelen in te zetten voor een op termijn energie-onafhankelijk Fryslân. Daarbij blijft ons adagium dat wij tegen gas- en zoutwinning zijn en blijven in onze provincie. We verkennen actief de mogelijkheden en kansen op het gebied van waterstof, geo- en aquathermie.

We zijn grutsk op de coöperatieve beweging in Fryslân. Onze provincie heeft het grootste aantal (energie)coöperaties van het land en de beweging is nog altijd groeiende. Wij steunen de ontwikkeling van de zogenaamde gebiedscoöperaties.

Het CDA draagt het project [Blue Energy](#) op de Afsluitdijk een warm hart toe. Het is van groot belang om de proefopstelling op te schalen naar een grotere centrale.

ZONNELADDER

Het CDA gaat de discussie over windenergie niet uit de weg. Deze vorm van energie is een goede aanvulling op zonne-energie en is voor de mienskip, zoals in Reduzum of bedrijven in Hallum, van groot belang. Draagvlak vanuit de lokale mienskip is echter een basisvoorwaarde. Voor zonne-energie gaat het CDA uit van de zonneladder: natuur en landbouwgronden worden ontzien, zeker zolang er op daken nog volop ruimte is voor zonnepanelen. Wel willen we restgronden langs de snelwegen of op industrieterreinen benutten voor zonnepanelen. Deze loze gebieden kunnen hier goed voor worden ingezet.

Het klimaat verandert. Daar kunnen we niet omheen. Ook in Fryslân is dat steeds meer zichtbaar. Sinds de industrialisatie vanaf de 19^e eeuw is de uitstoot van broeikasgassen exponentieel toegenomen met alle gevolgen van dien. Al jaren geen Elfstedentocht. Hevige regenbuien met ondergelopen woonkamers. Zomers die steeds warmer en extremer worden. Het klimaat heeft helaas geen grenzen, maar we hebben in Fryslân wel een verantwoordelijkheid. Welke voorouder willen we zijn? Wat is onze bijdrage voor de generaties na ons? Het CDA pleit voor structurele aandacht voor de gevolgen van klimaatverandering.

Wij staan voor:

- Het door de provincie te initiëren deltaplan 'Zon op de daken'. Doel is zoveel mogelijk daarvoor geschikte daken in Fryslân te bedekken met zonnepanelen. Daarnaast moeten parkeerterreinen worden overdekt met zonnepanelen. Bij o.a. winkel- en industriegebieden kan dat onze ondernemers helpen de energiekosten te drukken.

- Het investeren in oplossingen voor de energiecrisis. Het al dan niet financieel bijspringen bij het betalen van de rekeningen van inwoners- en ondernemers kan daarin als gewenst gevoeld worden. De problemen (de energievoorziening zelf) lossen we daarmee niet op.
- Het helpen investeren in net- en opslagcapaciteit. De rijksoverheid heeft deze mogelijkheden tot op heden alleen belegd bij de nutsbedrijven. Wij willen onderzoeken hoe de provincie zelf kan bijdragen aan de versnelling van het oplossen van deze problemen.
- Het versnellen van zogenaamde slimme netwerken (decentrale afname met buffermogelijkheden om overbelasting van het net te voorkomen).
- Het toestaan van windmolens bij agrariërs en ondernemers op bedrijventerreinen naar aard en schaal passend in de omgeving en initiatieven vanuit de mienskip met behulp van (dorps)coöperaties. Een goed voorbeeld daarvan is de dorpsmolen van Reduzum. Ook het opwaarderen van de huidige Lagerweij twee-wiekers behoort tot de mogelijkheden en de mienskip dient hier zo veel als mogelijk in te participeren (coöperatie).
- Het laten bijdragen van projectontwikkelaars, door tenminste 50% van de energieopbrengsten via de lokale coöperaties te laten terugvloeiën naar de mienskip.
- Het bouwen van grote windmolens op voldoende afstand van woonkernen, bijvoorbeeld op industrieterreinen. Naast wind op land pleiten we sterk voor de zogenaamde dorpsmolen op zee.
- Het combineren van functies, zoals zonnevelden op een talud of boven een parkeerplaats. We gebruiken hiervoor geen weilanden of andere natuur.
- De Friese norm. Voor ook al langjarige bestaande mijnbouwactiviteiten zoals bij gas- en zoutboringen krijgt de provincie nu geen vergoeding. Voor elke kubieke meter nieuwe gas- en zoutwinning willen wij een vast percentage voor de provinciale- en lokale overheid en Wetterskip Fryslân. Let wel, in eerste instantie willen wij géén nieuwe mijnbouwactiviteiten. In procedures tot nieuwe concessies willen we als decentrale overheden meer invloed.

INFRASTRUCTUUR

Ieder dorp of stad dankt zijn bestaansrecht aan de aanwezigheid van infrastructuur. Bereikbaarheid is belangrijk voor het welzijn van mensen. Bijna niemand wil geïsoleerd zijn van zijn omgeving of familie. Fryslân kent vele dorpen en buurtschappen. Het is heel belangrijk dat deze bereikbaar blijven voor de bewoners van en de bezoekers aan deze dorpen en buurtschappen. En die bereikbaarheid geldt in dit digitale tijdperk ook zeker voor digitale infrastructuur zoals door glasvezelverbindingen.

Ook de bereikbaarheid van de provincie is van groot belang om mensen die elders werken in de provincie te laten wonen of bedrijven naar Fryslân te krijgen. Het CDA wil een goede bereikbaarheid van de provincie met de rest van Nederland en van de dorpen in Fryslân met de grotere woonkernen. De bereikbaarheid van de Waddeneilanden dient te allen tijde gewaarborgd te zijn en daar maken we ons hard voor.

LELYLIJN

Wij zijn voor aanleg van de Lelylijn. Het provinciale wegennet is prima op orde. Dat geldt echter niet voor de ontsluiting via het spoor. De Lelylijn is een middel dat de bottleneck bij Zwolle en reistijd naar Amsterdam kan oplossen en verkorten. De historie laat zien dat een goede infrastructuur altijd zorgt voor economische activiteiten. Dat zal met de Lelylijn ook het geval zijn. Door de komst van de Lelylijn komt er eindelijk een station in Drachten en in Joure. De Lelylijn verbindt de randstad ook sneller rechtstreeks met onze hoofdstad Leeuwarden. Ook het regionale spoor binnen de provincie en tussen Leeuwarden en Groningen vereist aandacht. Velen maken er dagelijks gebruik van en de provincie moet dat stimuleren. Een meer frequente verbinding zorgt ervoor dat meer mensen gebruik kunnen maken van de trein.

De bereikbaarheid van de dorpen vereist meer aandacht van de provincie. Dat kan niet zomaar gedaan worden met meer frequente busverbindingen. Vraagafhankelijk vervoer moet daarin meer gestimuleerd worden. Het huidige vervoer vraagt om fietssnelwegen. Meer en meer mensen reizen met elektrische fietsen of andere snelle tweewielers. Hiervoor is het belangrijk dat er goede fietspaden zijn. Op een aantal plaatsen zou een fietsveer over meren een oplossing kunnen zijn om de verbinding tussen belangrijke kernen te verbeteren.

Na jarenlange investering in het wegennetwerk van Fryslân wordt het nu meer dan tijd voor:

- Betere OV-ontsluitingen voor dorpen, steden én met andere delen van Nederland en Europa.
- Mobiliteitsinnovatie is onderdeel van de OV-concessie.
- Meer- en betere fietsverbindingen tussen onze Friese kernen.
- Een breed dekkende laadpaalstructuur. Geen laadstress.
- Het scheiden van de verschillende verkeersstromen.
- Het blijvend inzetten op het opwaarderen van het Van Harinxmakanaal voor Va klasse schepen (110 meter lang en 11,4 meter breed).
- Glasvezel en digitale infrastructuur op orde.

Wij staan voor:

- Een mobiliteitsplan waarin niet alleen gekeken wordt naar de beschikbare busuren, maar waar dorpen en wijken zelf met ideeën kunnen komen voor hun mobiliteitsuitdagingen. Daar horen ook financiële middelen bij. Dus niet alleen een busconcessie, maar een compleet mobiliteitsplan. We dagen de vervoersbedrijven uit om met een totaalplan te komen. De provincie geeft hiervoor de ruimte in haar uitvraag.
- Vrijliggende fietspaden tussen alle Friese gemeenten, kernen en de hoofdkernen in de omliggende provincies. We maken een provinciebreed en provinciegrensoverschrijdend plan samen met de omliggende provincies.
- Het prioriteren van een aantal grote infrastructurele plannen die belangrijk zijn voor Fryslân, zoals
 - Spooraquaduct Van Harinxmakanaal bij Leeuwarden.
 - De sluis bij Kornwerderzand.
 - Kruispunt West- en Oostvierdeparten met de N353 bij Noordwolde-Zuid.
 - Aquaduct Kruiswater in de A7 ter hoogte van Bolsward ter vervanging van de huidige Kruiswaterbrug.
 - Tunnelverbinding tussen Gaastmeer en it Heidenskip.
 - Aquaduct Skarsterrien (A6).
 - Aquaduct Kootstertille.
 - Brug Skûlenboarch.
 - Het aanleggen van de westelijke rondweg om Dokkum met een aquaduct onder de Dokkumer Ee.
- Fietssnelwegen tussen de grotere kernen.
- Aanleg van de Lelylijn. Het wordt hoog tijd dat ook Drachten aan het spoor komt te liggen. De Lelylijn moet, behalve naar Groningen en Duitsland, een rechtstreekse verbinding hebben met onze hoofdstad en naar het noorden van onze provincie. We zien overigens niks in de verplichte koppeling van tienduizenden woningen die daar tegenover moet staan.
- Het verkennen van andere en alternatieve spoorverbindingen in en naar onze provincie. In de wetenschap dat de eventuele komst van de Lelylijn nog lang op zich laat wachten kan ook een regionaal spoornetwerk in Fryslân zelf onderzocht worden. Denk bijvoorbeeld aan een traject Sneek-Heerenveen-Drachten. Op deze manier maken we een eigen dagelijkse logistieke ring in onze provincie.
- Een goede digitale infrastructuur.

FINANCIËN & BESTUUR

De provincie Fryslân heeft de afgelopen jaren goed op haar huishoudboekje gelet. Er is geïnvesteerd in nieuwe renderende activiteiten, zoals het windpark en er zijn passende reserves aangelegd. De inkomsten uit vaste bronnen, zoals het Provinciefonds en de structurele vergoeding daaruit, nemen de komende jaren af. Ook het belastingdomein van de provincies en gemeenten worden door de rijksoverheid de komende jaren aangepast.

Wij staan voor:

- Het goed beheren, maar ook maatschappelijk inzetten van onze spaargelden. Financieel rendement is daarin niet de enige vereiste. We kijken naar de maatschappelijke impact.
- Het kijken naar probleemoplossingen met financiële ondersteuning van maatschappelijke initiatieven. Niet naar tijdelijk financieel de pijn ledigen.
- Een kerntakendiscussie om onze vaste inkomsten structureel in te zetten voor structurele taken.
- Jaarlijks vrije begrotingsruimte om in te spelen op acute vraagstukken uit de samenleving.
- Een eenduidig belastingdomein voor de decentrale overheden in samenspraak met de rijksoverheid, de gemeenten en provincies. Daarbij vinden wij dat opcenten, autogebruik, geen passende belasting is voor alle inwoners van Fryslân. In het landelijke regeerakkoord worden nieuwe belastinggebieden aangekondigd. Wij willen ervoor waken dat daarin willekeur en te grote lokale verschillen ontstaan. Hierin kijken we ook naar de mogelijkheid om meer cohesie te krijgen in de verschillende vormen van toeristenbelasting in onze provincie.
- Meer algemene- en structurele inkomsten die in door Provinciale Staten zelf aangewezen beleidsterreinen kunnen worden ingezet.

Fryslân is een zelfstandige provincie. We hebben een eigen beleidsbevoegdheid en willen dit zo houden. Wij verhouden ons in eerste instantie tot onze inwoners en de Provinciale Staten in al ons handelen en in het afleggen van verantwoording. Daarnaast werken wij actief samen met onze gemeenten in Fryslân, onze noordelijke partners, Groningen en Drenthe, het Interprovinciaal Overleg, de Rijksoverheid en de Europese Unie. Binnen Europa zien wij de actieve relatie met onze Duitse burens als het meest warm en economisch van belang maar wij hechten ook grote waarde aan het netwerk van gebieden met minderheidstalen en -culturen in Europa. Onder het mom van 'leren delen om te vermenigvuldigen' juichen we samenwerking toe. Inhoud, niet het adagium van samenwerken alleen, is daarin leidend.

Wij staan voor:

- Het beter inzichtelijk en leesbaar maken van onze begroting en jaarstukken. Voorafgaand aan de behandeling van de jaarstukken en de begroting organiseren we een burgertop waarin de inwoners in gesprek gaan met gedeputeerden en Provinciale Staten gezamenlijk.

- Het verstrekken van subsidies met een makkelijke, overzichtelijke en veel kortere aanvraagprocedure. Niet het proces, maar het doel van de subsidie moet leidend zijn. Wij ondersteunen investeringen in deze processen en de digitalisering daarvan.
- Een provinciale organisatie die mensen in vaste dienst heeft voor vaste taken. Daarbij is een flexibele schil nodig, maar wij kijken zeer kritisch naar flexpools zoals die de afgelopen periode zijn ingesteld. Daarin wil de provincie een goede werkgever zijn.
- De Friese samenwerkingsagenda. De gemeenten, Wetterskip Fryslân en de provincie vormen samen de Friese overheid. Deze staat ten dienste van de inwoners, al wordt te vaak door de mienskip een verschil tussen deze overheden ervaren. Daarom wil het CDA dat deze overheden samen een agenda maken hoe zij de mienskip beter tot dienst kunnen zijn.
- Een actieve Europa-agenda overkoepelend én in elke beleidspartij van de provincie.
- Een actieve samenwerkingsagenda met onze Duitse collegae uit Nedersaksen.
- Het samenvoegen van bovenstaande (samenwerking met andere overheden op verschillende beleidsterreinen) om meer Europees geld naar Fryslân en Noord-Nederland te krijgen.